

Justyna Wojciechowska

orcid.org/0000-0003-0768-9173

e-mail: jwojciechowska@ubb.edu.pl

Uniwersytet Bielsko-Bialski

Literackie teksty edukacji wczesnoszkolnej wobec wyzwań epoki antropocenu

Literary Texts of Early School Education Against the Challenges of the Anthropocene Era

Rozumiemy, o czym jest tekst, o ile go doświadczamy; potrafimy go doświadczyć, o ile reaktywuje w nas i zmienia przyswojone struktury rozumienia.

Ryszard Nycz (2010, s. 12)

KEYWORDS

child, children's literature, Anthropocene, language, elementary education, education for the climate

ABSTRACT

The contemporary social crisis requires deep reflection and making the right decisions to counteract the effects of the changes that have taken place. The Anthropocene, as the time when man became the force responsible for the transformations taking place on Earth, poses specific challenges to us, living in the present times. The aim of the article is to indicate the reason for the actions taken to prevent climate change by presenting specific literary texts that fulfill this requirement. For the needs of the analyses, the document analysis method was used. Bruce's experience began with defining the concept of social crisis. In the next part, the climate crisis was pointed out as a contemporary existential threat. The opinion of the European Union in this regard was quoted. The role of education as a guarantee of changes in the process of transforming the ecological awareness of modern man was emphasized. As a result of the analysis of documents, the rank of Polish language education in this area was indicated: with full conviction and responsibility, a literary text was established as a modulator

of awareness attitudes; methods supporting the development of ecological attitudes in the education process were presented. The essence of creative work with a literary text was also emphasized. Specific, selected literary texts from the suggested reading list for grades 1–3 of primary school were recommended, the content of which develops pro-ecological and cognitive competences, taking into account the challenges of the Anthropocene.

SŁOWA KLUCZE ABSTRAKT

dziecko, literatura
dziecięca,
antropocen,
język, edukacja
elementarna,
edukacja dla
klimatu

Współczesny kryzys społeczny wymaga głębokiego namysłu oraz podjęcia właściwych decyzji zmierzających do przeciwdziałania skutkom zmian, które zaszły. Antropocen jako czas, w którym człowiek stał się siłą odpowiadającą za przekształcenia zachodzące na Ziemi, stawia konkretne wyzwania nam – współcześnie żyjącym. Celem artykułu jest wskazanie uzasadnienia dla podejmowanych działań mających na celu zapobieganie zmianom klimatycznym poprzez przedstawienie konkretnych tekstów literackich spełniających to zadanie. Zastosowano metodę analizy dokumentów. Rozważania rozpoczęto od zdefiniowania pojęcia społecznego kryzysu. W dalszej części wskazano na kryzys klimatyczny jako współczesne zagrożenie egzystencjalne. Przywołano stanowisko Unii Europejskiej w tym zakresie. Podkreślono rolę edukacji jako gwaranta zmian w procesie przekształcenia ekologicznej świadomości współczesnego człowieka. W wyniku analizy dokumentów wskazano rangę edukacji polonistycznej w tym obszarze: z pełnym przekonaniem i odpowiedzialnością ustanowiono tekst literacki jako modulator postaw świadomościowych; przedstawiono metody wspierające kształcenie ekologicznych postaw w procesie edukacji. Podkreślono również istotę twórczej pracy z tekstem literackim. Zarekomendowano konkretne, wybrane teksty literackie z proponowanej listy lektur dla klas 1–3 szkoły podstawowej, których treść kształci kompetencje proekologiczne i poznawcze z uwzględnieniem wyzwań antropocenu.

Kryzysy jako wyzwania dla antropocenu. Wprowadzenie

Antropocen jako nowy czas w geologii rozpoczął się około 160 tysięcy lat temu¹. Najbardziej charakterystyczną cechą tego okresu jest fakt, że „człowiek stopniowo stał się siłą geologiczną przekształcającą planetę” (Bińczyk, 2018, s. 77).

¹ Ewa Bińczyk podaje, że pierwszą osobą, która użyła terminów „antropocen” oraz „antropogen” był żyjący w latach 1854–1929 geolog Aleksiej P. Pawłow. Analizując literaturę przedmiotu, Bińczyk wskazuje, że w latach 80. XX wieku Eugene F. Stoermer użył wymienionych kategorii pojęciowych w jednym ze

Stawienie czoła największym wyzwaniom współczesnego czasu wymaga wieloaspektowych zmian o szerokim zasięgu wnikających w różne obszary ludzkiego życia (Gajda, 2021, s. 95). Rzeczywistość, w której żyjemy, oczekuje od osób świadomych zachodzących zmian głębokiej refleksji nad złożonym procesem poszukiwania działań zapobiegających postępowaniu kryzysów o różnorodnym charakterze. Wspólnota, środowisko naturalne oraz złożony proces poznania budują różnorodną przestrzeń, która doświadcza najmocniej kryzysu właśnie w tych trzech zakresach (Michalski, 2022, s. 19). Kryzys społeczny rozumiany jako zachwianie porządku w społecznym systemie, jako problemy współczesnego świata, napięcia i społeczne konflikty (Nowak i in. 2023) jest jednym z podstawowych wyzwań dla wielu środowisk. Fundamentalnym działaniem w zakresie dbałości o jakość bezpiecznego życia jest między innymi zmniejszanie i niwelowanie skutków zmian klimatycznych. Kryzys środowiska naturalnego, w tym ekologii i klimatu, staje się coraz bardziej uciążliwy (Michalski, 2022, s. 27), dlatego wymaga uwagi i przeciwdziałania w różnej formie. Ruch ekologiczny, jak podkreśla Anthony Giddens, skupia różne stanowiska, perspektywy i koncepcje podejmujące stawiane wyzwania (Giddens, 2009, s. 59–60). U podstaw tych rozważań leżą przekonania o: zabezpieczającej roli państwa, zgodnie z którą państwo odpowiada za monitorowanie społecznych celów, a także podejmowanie ich realizacji w godny sposób; politycznej konwergencji; ekonomicznej konwergencji; uznania kryzysu klimatycznego za priorytet w działaniu; wskazanie pozytywów zmiany klimatycznej, dzięki czemu możliwe jest skuteczne angażowanie ludzi przeciwko ociepleniu; działanie ponad podziałami politycznymi; zestawienie bilansu zagrożeń i korzyści; uznanie imperatywu rozwoju w odniesieniu światowym; podejmowanie zagadnień zrównoważonego rozwoju oraz proaktywne adaptacja, która umożliwi przygotowanie planu zmierzającego do niwelowania kryzysu (Giddens, 2009, s. 78–82). Katarzyna Górczyńska-Sady i Wojciech Sady podkreślają, że wiedza naukowa przekazywana przez wysokiej klasy specjalistów jest trudna do zrozumienia i przyswojenia przez ogół społeczeństwa, a jednocześnie nie niweluje ona naszych obaw i lęków (Górczyńska-Sady i Sady, 2023, s. 169–171). Również w takim kontekście zadaje pytanie Patryk Szaj: Jak uprawiać literaturoznawstwo w czasach planetarnego kryzysu środowiskowo-klimatycznego? Szaj podkreśla, że nie jest prawdą, iż literaturoznawstwo unika motywów związanych ze zmianą paradygmatyczną w antropocenie, ale wskazuje jednocześnie, że interpretacja antropocentrycznych tekstów polega niekiedy na unikaniu odpowiedzialności za treść (2021, s. 12).

swoich artykułów, natomiast Andrew C. Revkin rozpowszechniający najnowsze ustalenia nauk o środowisku w podobnym kontekście stosował pojęcie antropocenu. Narracja antropocenu zwróciła uwagę geologów około 2007 roku. Był to czas wzmocnienia badań mających na celu ustalenie kryteriów końca holocenu (por. Bińczyk, 2018, s. 77).

Zmiana klimatu bez radykalnych kroków ze strony ludzkości nie zostanie powstrzymana. Przeciwdziałanie zmianom klimatycznym to kluczowy element zewnętrznej polityki państw członkowskich Unii Europejskiej oraz innych podmiotów spoza niej. Zgodnie z zaleceniami z Rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE):

Zagrożenie egzystencjalne, które stwarza zmiana klimatu, wymaga od Unii i państw członkowskich zwiększenia poziomu ambicji i zintensyfikowania działań w dziedzinie klimatu. [...] należy się [...] zająć związanymi z klimatem coraz większymi zagrożeniami dla zdrowia, w tym coraz częstszymi i coraz bardziej intensywnymi falami upałów, pożarami lasów i powodzią, zagrożeniami dla bezpieczeństwa żywności i wody oraz bezpieczeństwa żywnościowego i wodnego, a także pojawianiem się i rozprzestrzenianiem chorób zakaźnych. Zgodnie z zapowiedzią zawartą w komunikacie z 24 lutego 2021 r. zatytułowanym „Budując Europę odporną na zmianę klimatu – nowa Strategia w zakresie przystosowania do zmiany klimatu” Komisja uruchomiła europejskie obserwatorium ds. klimatu i zdrowia w ramach europejskiej platformy przystosowania się do zmiany klimatu Climate-ADAPT, aby lepiej zrozumieć, przewidywać i minimalizować zagrożenia dla zdrowia spowodowane zmianą klimatu (Rozporządzenie..., 2021, s. 1–2).

Przywołany fragment wskazuje na skalę zjawiska kryzysu klimatycznego oraz na pilną potrzebę integralnego przeciwdziałania.

Edukacja jako gwarant zmian

Jak słusznie wskazują Bernadeta Niesporek-Szamburska i Olga Przybyła, „badacze symptomatologii kryzysu ekologicznego podkreślają konieczność pracy nad zmianą świadomości ekologicznej ludzi” (2021, s. 2). Edukacja jest w tym zakresie podstawowym narzędziem. Anna Guzy i Magdalena Ochwat na podstawie przeprowadzonych badań² dobitnie podkreślają, że:

Edukacja w zakresie kryzysu klimatycznego powinna być podstawowym elementem programów nauczania wszystkich przedmiotów, nie powinna i nie może być zatem spychana na margines. Powinna być umieszczona w centrum tego, czego nauczamy i czego się uczymy, zwłaszcza w krajach, które są w większym stopniu odpowiedzialne za ten kryzys, tak aby mogła ona prowadzić do przebudowy społeczeństw i starej cywilizacji (Guzy i Ochwat, 2022).

² Badania prowadzono w ramach projektu wyszehradzkiego pt. „Edukacja Humanistyczna V4 dla Klimatu. Rozpoznania – dobre praktyki – rekomendacje”, realizowanego przez Interdyscyplinarne Centrum Badań nad Edukacją Humanistyczną Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach we współpracy z EUROPE DIRECT Śląskie (Uniwersytet Śląski, 2022).

Ministerstwo Edukacji i Nauki jasno precyzuje, że każdy uczeń w zakresie obowiązkowych przedmiotów poznaje treści edukacji ekologicznej, ponieważ dbałość o środowisko powinna charakteryzować każdego (MEiN, 2020). Codzienne nawyki determinują sposób życia człowieka. Wpisując się w te zalecenia, Piotr Skubała (2010, s. 18–39) sformułował dziesięć tez dotyczących edukacji ekologicznej:

1. Edukacja środowiskowa powinna przedstawiać świat jako całość, powinna ukazywać świat jako zespół powiązanych ze sobą istot.
2. Edukacja ekologiczna powinna kształtować przekonanie, że każdy organizm jest wyjątkowy, potrzebny i odgrywa ważną rolę w przyrodzie.
3. Człowiek jest integralną częścią przyrody.
4. Nadzędnym założeniem edukacji ekologicznej powinna być etyka ekologiczna oparta na przekonaniu o konieczności okazywania szacunku życiu w każdej postaci w otaczającym środowisku.
5. Edukacja powinna przedstawiać prawa rządzące w świecie istot żywych.
6. Wychowanie ekologiczne nie powinno być budowane na strachu.
7. Personifikacja to ważny element edukacji ekologicznej.
8. Każde działanie człowieka, w którym brak poszanowania dla środowiska, powinno być poddawane ocenie moralnej.
9. Edukacja ekologiczna ma charakter interdyscyplinarny.
10. W ramach edukacji ekologicznej uczniowie powinni zdobywać przekonanie, że każde najmniejsze działanie, które przeciwdziała kryzysowi ekologicznemu, służy Ziemi, jest ważne i potrzebne.

Edukacja polonistyczna w sposób szczególny jest uprzywilejowana w procesie kształtowania postaw ekologicznych. Dobitne i słuszne jest stwierdzenie Macieja Michalskiego (2021, s. 4), że kryzys ekologiczny jest poznawczym wyzwaniem, które jest bardziej złożone od pozostałych dydaktycznych zadań. Fakt ten decyduje o tym, że pedagogika proekologiczna narzuca wręcz postępowania o charakterze innym niż dotychczasowe. Michalski (2021, s. 13) precyzuje w tym zakresie konkretne postulaty dla edukacji:

1. Złożoność poznawcza edukacji proekologicznej wymaga respektowania przez nią złożoności dydaktycznych zagadnień. Część kształcenia w tym zakresie powinna odwoływać się do kształtowania i ugruntowywania prawidłowych nawyków poznawczych, w tym również wiedzy o błędach, a także nauki krytycznego myślenia. Ta ostatnia jest szczególnie przydatna w zetknięciu z fake newsami.
2. Edukacja proekologiczna powinna być zintegrowana z innymi edukacjami, szczególnie z tymi, które mają zbliżone poznawcze założenia. To powinno być fundamentem dla wspólnej zintegrowanej przestrzeni edukacyjnego oddziaływania.

3. Każda edukacja przedmiotowa powinna przekazywać zaufanie do nauki, a przede wszystkim wyjaśniać sposoby jej oddziaływania.

Mając na uwadze zdecydowane stanowisko Ryszarda Nycza (2010), który uważa, że tekst jako sensowna całość dyskursywna istnieje w połączeniu z doświadczeniem i ucieleśnieniem w wypowiedzeniu (reartykulacji), wydaje się uzasadnione rozbudowanie powyższych postulatów o:

4. Edukacja proekologiczna, mająca na celu zmianę postaw ukierunkowaną na przeciwdziałanie kryzysom współczesnego świata, powinna zakładać twórczą pracę w odniesieniu do tekstualizmu.

Nowoczesne poznanie bierze udział w złożonym procesie widzenia świata, zdobywaniu wiedzy o nim i krytycznej jej weryfikacji w warunkach poznawczego kryzysu (Michalski, 2021, 2022). Tekstualizm przekonujący, że świat jest tekstem, że ma tekstowy charakter, zakłada realność tekstu jako charakterystyczną dla istniejącej rzeczywistości. W takim rozumieniu tekst jest odczytywany jako paradygmat kultury. Jego analiza i interpretacja wymaga wyboru metod czytania, w której szczególną rolę odgrywa kontekst. Tekstualizm wypracował własną metodologię analizy tekstu. Zakładając „utkanie” z tropów i figur, dekodował znaczenia poprzez odkrywanie kolejnych ich warstw. Analiza semiotyczna mająca u podłoża odczytanie znaków i symboli zakodowanych w kulturze obok analiz dyskursywnych została przedstawiona jako podstawowa w tej perspektywie badawczej (Nycz, 1993; Domańska, 2012).

Literatura ekologiczna stawia sobie za cel przedstawienie proekologicznych działań człowieka, które są podejmowane w epoce antropocenu po to, by ratować Ziemię – wspólny wszystkim dom. Czerpie ona z literatury antropocenijskiej, ekofenomenologicznej, ekokrytyki oraz ekomelancholii, przez co stwarza miejsce i możliwość „dla różnych interpretacji i analiz wzajemnego przenikania się słów, sztuki, ekologii i przyrody” (Đurđević i in., 2022).

Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla klas 1–3 szkoły podstawowej zakłada, że:

Szkoła dba o wychowanie dzieci i młodzieży w duchu akceptacji i szacunku dla drugiego człowieka, kształtuje postawę szacunku dla środowiska przyrodniczego, w tym upowszechnia wiedzę o zasadach zrównoważonego rozwoju, motywuje do działań na rzecz ochrony środowiska oraz rozwija zainteresowanie ekologią (*Podstawa programowa...*, 2017).

Tekst jako modulator postaw. Metodyczne rozwiązania

Proponowana w zakresie edukacji polonistycznej lista lektur³ uwzględnia potrzeby współczesnej rzeczywistości, której jednym z wielu zadań jest stawianie czoła kryzysom. Kryzys ekologiczny, kryzys klimatyczny zajmują w tej przestrzeni szczególnie miejsce.

Anna Janus-Sitarz podkreśla, że interpretacja zapewniająca wydobycie sedna problemów podjętych w treści tekstu lektury na miejsce wówczas, kiedy czytelnik daje zgodę na szersze odczytanie z uwzględnieniem wybranych perspektyw (2023, s. 39), w tym również ekologicznej. Wnikliwość lektury zakłada gotowość negocjowania znaczeń treści, przez co wydobyte zostają wartości stanowiące swoiste przygotowanie do zajmowania w życiu zaangażowanej postawy, a także mediacyjnego podejścia w rozwiązywaniu ewentualnych problemów (Janus-Sitarz, 2023, s. 40). Analiza wszystkich lektur ujętych w podstawie programowej wymaga podejmowania rozmów nauczyciela z uczniami, jak również z rodzicami. Rozmowy te powinny dawać odpowiedzi na następujące pytania:

[...] dlaczego teksty wymagają interpretacji? Jaki ma związek rozumienie tekstu z relacją z człowiekiem, który go wypowiada (autorem, aktorem, współromówcą)? Co ma wpływ na różne interpretacje tych samych tekstów? Jaki jest związek między wiedzą (ubogą, szeroką) a interpretacją (błędną, powierzchowną, pogłębioną)? Dlaczego ważna jest w komunikacji umiejętność werbalizowania swojego rozumienia przekazu? (Janus-Sitarz, 2023, s. 47).

Lektury proponowane uczniom mają za zadanie przedstawić otaczający najbliższy świat człowieka z uwzględnieniem jego wrażliwości. Opisanie przyrody, świata zwierząt, świata roślin i miejsca człowieka wśród nich pokazuje uczniom, jak ważna jest odpowiedzialna postawa człowieka wobec wszystkich istot żyjących na świecie. Teksty odwołują do etycznych zachowań człowieka, uczą proekologicznych postaw. Zadaniem nauczyciela jest zaciekawienie, zainteresowanie uczniów treścią publikacji oraz nauczenie interpretacji w odniesieniu do naturalnych rzeczywistych warunków. Claire Kramsch (2008) wskazuje na metodyczne rozwiązania wspierające ekologiczną postawę w procesie nauczania. Magdalena Steciąg (2021) podkreśla ważność ich zastosowania. Co prawda założenia dotyczą nauczania języka obcego, jednak – ponieważ bazują na odniesieniu do tekstu – są jak najbardziej właściwe również do aplikacji w twórczej pracy z tekstem literackim. Zgodnie ze wskazaniem nauczyciel powinien

³ W tekście odniesiono się wyłącznie do tekstów literackich zawartych w podstawie programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej dla klas 1–3. Autorka ma pełną świadomość wielości motywów związanych z edukacją ekologiczną w polskiej literaturze dziecięcej.

stworzyć przestrzeń rozumienia tekstów, powinien pozwolić interpretować treść z własnego punktu widzenia ucznia uwarunkowanego osobistym doświadczeniem oraz wiedzą kulturową. Nauczyciel powinien zachęcać uczniów do refleksji nad tym, co ma znaczenie w procesie rozumienia tekstów, na ile zdjęcia, obrazy czy multimedialne środki dydaktyczne, jak również forma przekazu, a także własne uczucia wpływają na sposób przyswajania treści. Ważnym działaniem w procesie rozumienia tekstu i kształcenia sprawności językowej uczniów jest tworzenie parafraz. Odślaniają one indywidualny sens rozumienia treści poprzez subtelne różnicowanie osobistych znaczeń z nich wynikających. Świadomość faktu, że znaczenia są subiektywne, powinna ugruntować w nauczycielach przekonania, że w procesie interpretacji tekstów ważne są: intonacja, akcentowanie, sposób formułowania wypowiedzi poprzez stosowanie określonych dźwięków mowy. Nauczyciel powinien wprost pytać uczniów, co jest dla nich ważne w treści przeczytanego tekstu, jakie uczucia wywołuje tekst czy być może nasuwa skojarzenia, coś przypomina. Ważną rolę będą odgrywały wyjaśnienia metajęzykowe, metadyskursywne, metastylistyczne. O znaczeniach należy rozmawiać (Kramsch, 2008; Steciąg, 2021) i uświadamiać możliwe pole interpretacji. Takie podejście w twórczej pracy z tekstem literackim z całym przekonaniem pozwoli zrozumieć sensy opisywanej treści.

Treści wybranych lektur w edukacji wczesnoszkolnej pozwalają na klasyfikację postaw współczesnego człowieka wobec wyzwań antropocenu. Literatura dziecięca z tego etapu edukacji szkolnej uświadamia i kształtuje wrażliwość w zakresie relacji człowieka z przyrodą, ze zwierzętami oraz z wybranymi zasobami w środowiskowych świata. Dokonując ogólnej charakterystyki treści wybranych lektur na podstawie analizy znaczeń, ustalono, które z nich w sposób szczególnie kształcą w ramach edukacji polonistycznej w zakresie nabywania kompetencji proekologicznych i poznawczych z uwzględnieniem wyzwań antropocenu. Spośród proponowanych tekstów w sposób szczególnie wskazaną funkcję spełniają: Aleksandra i Daniel Mizielińscy, *Którędy do Yellowstone? Dzika podróż po parkach narodowych*; Łukasz Wierzbicki, *Afryka Kazika*; Rossana Bossu, *Jak drzewo*; Zofia Kossak, *Kłopoty Kacperka górskiego skrzata. Baśń*; Maria Terlikowska, *Drzewo do samego nieba*; Tom Justyniarski, *Psie troski*; Agnieszka Frączek, *Rany Julek! O tym jak Julian Tuwim został poetą*; Julita Grodek, *Mania, dziewczyna inna niż wszystkie*. Literacki dyskurs o antropocenie zgodnie z twierdzeniem Małgorzaty Wójcik-Dudek włączył do literatury gatunki popularne. Teksty uwrażliwiają odbiorców na zachodzące w środowisku zmiany i proponują poszukiwanie metodologicznych rozwiązań zapobiegających powiększaniu kryzysu. Ekologiczna humanistyka i ekokrytyka odnoszą się do sposobów interpretacji, ale również przede wszystkim proponują nowe sposoby odczytywania tekstów, zapobiegając tym samym antropocentrycznemu rozumieniu świata z perspektywy nieantropocentrycznej, która nie powinna dominować w badaniach nad kulturą współczesnego człowieka (Wójcik-Dudek, 2021, s. 84–85).

Należy podkreślić, że szczegółowe omówienie motywów przewodnich podejmowanych w tekstach literackich zawartych w podstawie programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej dla klas 1–3 jest zagadnieniem bardzo obszernym, stanowiącym przedmiot rozważań dla odrębnych publikacji. Niemniej jednak wskazanie powyższych ikonotekstów podejmujących wyzwanie zmniejszenia skutków kryzysów środowiskowych poprzez zmianę postaw i światopoglądu dowodzi podniosłej roli edukacji wczesnoszkolnej, w tym szczególnie edukacji polonistycznej, która warunkuje rozumienie treści również z zakresu innych przedmiotów. Umiejętność czytania ze zrozumieniem i pisanie jest podstawą szkolnych sukcesów. Zmiana postaw i świadomości jest możliwa dzięki poznaniu treści literatury dziecięcej. Ikonoteksty operujące oprócz słowa także obrazem przemawiają do dziecięcej wyobraźni, tłumaczą zawile sensy świata, odwołując się do doświadczenia. Sekwencyjność, narracyjność, dialogowość, ikonotekstowość (Suchańska, 2021) gwarantują osiągnięcie dydaktycznego celu.

Reasumując, można podkreślić, że „w lekturze niepokojący jest tylko jej brak, na przykład odrzucenie z obawy przed niezrozumieniem lub obojętność, będąca wynikiem bylejałości wcześniejszych kontaktów z literaturą” (Janus-Sitarz, 2023, s. 43).

Bibliografia

- Bińczyk, E. (2018). *Epoka człowieka. Retoryka i marazm antropocenu*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Đurđević, G., Marjanić, S. i Pieniążek-Marković K. (2022). Eko, eko... ekopoetyka, ekopsychologia: światy literackie i psyche. *Poznańskie Studia Slawistyczne*, 22, 9–16.
- Domańska, E. (2012). *Historia egzystencjalna. Krytyczne studium narratywizmu i humanistyki zaangażowanej*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Gajda, S. (2021). Lingwoekologia – ochrona języka przed człowiekiem i człowieka przed językiem. *Poradnik Językowy*, 782(3), 85–98.
- Giddens, A. (2009). *Klimatyczna katastrofa* (M. Głowacka-Grajper, tłum.). Wydawnictwo Prószyński i S-ka.
- Górczyńska-Sady, K. i Sady, W. (2023). *Antropocen. Szanse i zagrożenia*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Guzy, A. i Ochwat, M. (2022). *Uczniowie wobec zmian klimatu. Raport z badań*. Interdyscyplinarne Centrum Badań nad Edukacją Humanistyczną. <https://www.prosilesia.pl/resources/upload/PDF/Uczniowie%20wobec%20zmian%20klimatu.pdf?t=1641542636>
- Janus-Sitarz, A. (2023). *Książki zadające pytania. Pogranicza literatury dla dorosłych i niedorośli*. Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas.
- Kramersch, C. (2008). Ecological perspectives on foreign language education. *Language Teaching*, 41(3), 389–408.

- MEiN. (2020, 22 czerwca). *Treści dotyczące edukacji ekologicznej obecne w polskich szkołach*, Ministerstwo Edukacji i Nauki. <https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/tresci-dotyczace-edukacji-ekologicznej-obecne-w-polskich-szkolach>
- Michalski, M. (2021). Edukacja literacka wobec wyzwań współczesności – próba diagnozy i propozycje rozwiązań. *Z Teorii i Praktyki Dydaktycznej Języka Polskiego*, 30, 21–44. <https://doi.org/10.31261/TPDJP.2021.30.03>
- Michalski, M. (2022). *Polonistyka końca świata. Edukacja literacka wobec wyzwań współczesności*. Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Niesporek-Szamburska, B. i Przybyła, O. (2021). Edukacja ekologiczna/klimatyczna w podstawie programowej i w seriach podręczników szkolnych do nauczania języka polskiego (jako ojczystego). *Postscriptum Polonistyczne*, 28(2), 1–30. https://doi.org/10.31261/PS_P.2021.28.02
- Nowak, D., Sordyl-Lipnicka, B. i Wojtanowicz, K. (2023). *Wprowadzenie*. W: D. Nowak, B. Sordyl-Lipnicka i K. Wojtanowicz (red.), *Kryzys jako wyzwanie XXI wieku* (s. 5–7). Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Jana Pawła II w Krakowie. <https://doi.org/10.15633/9788363241926.00>
- Nycz, R. (1993). *Tekstowy świat. Poststrukturalizm a wiedza o literaturze*. Wydawnictwo IBL PAN.
- Nycz, R. (2010). Tekstowe doświadczenia. *Teksty Drugie*, 1–2, 6–12.
- Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej*. (2017). <https://podstawa-programowa.pl/Szkola-podstawowa-I-III>
- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2021/1119 z dnia 30 czerwca 2021 r. w sprawie ustanowienia ram na potrzeby osiągnięcia neutralności klimatycznej i zmiany rozporządzeń (WE) nr 401/2009 i (UE) 2018/1999 (Europejskie prawo o klimacie). (2021). Dz. Urz. UE, 9.07.2021. <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2021/1119/oj>
- Skubała, P. (2010). Dekalog kompetentnego nauczyciela i ucznia – edukacja środowiskowa we współczesnej szkole. W: P. Skubała i I. Kukowka, *Zrozumieć przyrodę na nowo. 10 zasad, jak uczyć o przyrodzie, by budować motywację do działań ekologicznych* (s. 5–40). Pracownia na Rzecz Wszystkich Istot.
- Steciąg, M. (2021). Glottodyaktyka w ujęciu ekolingwistycznym. *Acta Universitatis Lodziensis. Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców*, 21, 51–62.
- Suchańska, A. (2021). Komiks w perspektywie edukacyjnej, czyli o formalnej budowie komiksu. *Edukacja Elementarna w Teorii i w Praktyce*, 16(62), 93–106. <https://doi.org/10.35765/eetp.2021.1662.07>
- Szaj, P. (2021). Czas, który wypadł z ram. Antropocen i ekokrytyczna lektura tekstów literackich. *Forum Poetyki*, 24, s. 6–25.
- Uniwersytet Śląski. (2022, 10 stycznia). *Uczniowie wobec klimatu. Konieczne systemowe zmiany w edukacji. Raport badaczy z UŚ*. Uniwersytet Śląski. <https://us.edu.pl/uczniowie-wobec-klimatu-konieczne-systemowe-zmiany-w-edukacji-raport-badaczy-z-us/>
- Wójcik-Dudek, M. (2021). *Horror i troska w antropocenie*, W: M. Wójcik-Dudek, *Po lekcjach* (s. 83–100). Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.